

ПИЛИП ОРЛИК

Пилип Орлик походив із шляхетського чеського роду, що в XV в. переселився до Польщі і згодом перебрався на Литву. Пилип родився 21 жовтня 1672 р. в с. Косути Ошманського повіту на Литві. Вчився в Київській академії, одним з його учителів був [Стефан] Яворський. Дальші літа перебув у Києві як писар в канцелярії Київської митрополії, тоді видав він у польській мові панегірики “Гіппомен Сарматський”, 1698 і [“Алکید російський”, 1695].

В 1698 р. оженився з донькою полтавського полковника [Григорія] Герцика Анною. Тоді переселився до Полтави, пізніше до Батурина; які уряди держав, не знаємо, згодом Мазепа назначив його генеральним писарем. Хоч молодший від інших старшин, він став повірником планів старого гетьмана, Мазепа першому йому виявив свої переговори зі Швецією. По полтавській битві Орлик разом з іншими повстанцями переїхав до Бендер. По смерті Мазепа вибрано його гетьманом в Бендерах 16 квітня (?) 1710 р.

Орлик в перших своїх виступах показався людиною о широкім світогляді, він не проминав ніякої дороги, щоб вивести Україну з важкого положення, в яке попала через нещасливий вислід війни з Московщиною. Причину невдачі він шукав дуже глибоко, у внутрішніх відносинах Гетьманщини і відразу рішився провести реформи, що мали оздоровити державне життя України. Суверенність і границі держави, автономія церкви, відношення Запоріжжя до Гетьманщини, права гетьмана і генеральної ради, організація суду, скарбу, адміністрації, різні суспільні справи – все те потребувало рішення і регуляції. В якому напрямі мали іти реформи, вказують “Пакти і конституція прав і вольностей запорожського війська”, договір уложений між гетьманом і старшиною та запорожцями при виборі Орлика в Бендерах 16 квітня 1710 р., на який правобережний гетьман зложив присягу.

Головні пункти цієї конституції такі: 1) затверджуються права православної церкви під зверхністю царгородського патріарха; 2) має бути ревіндикована давня границя козацької держави на заході ріки Случ; 3) запорожському низовому війську привертаються давні городи: Терехтемирів, Кодак, Кереберда, Переволочна і землі над Ворсклою; форти, збудовані москалями, мають бути знесені; 4) всі біжучі державні справи рішаються не самим гетьманом, а за радою генеральної старшини; тричі на рік (на Різдво, Великдень і Покрову) відбувається генеральна рада, до котрої належить генеральна старшина, полковники городів та по одному козакові з кожного полку. І генеральна старшина і генеральна рада має право звернутися на гетьмана, коли б він ломав державні права; 5) справи о обиду гетьмана і права старшини судить не гетьман, а генеральний суд; 6) державний скарб відділяється від гетьманського і віддається в орудування генерального підскарб'я; на удержання гетьмана призначаються окремі маєтності; 7) Полковники вибираються вільними голосами, гетьман затверджує їх. Подібно проводиться вибір сотників і інших

урядників; 8) гетьман має берегти, щоб на військо і посполитих людей не накладано надзвичайних тягарів і податків, панщини і робіт; має дати опіку козацьким вдовам і сиротам; 9) окрема комісія має провести ревізію державних маєтностей, якими користуються урядники і означити повинності підданих; має бути перевірена справа підсусідків і також купців, що звільняються від публичних тягарів; має бути урегульований обов'язок підвод, деяких ярмаркових оплат і ин.; 10) зноситься оренда і стації для компанійців і сердюків; генеральна рада має обдумати інші доходи на удержання війська. В бендерській конституції зазначено теж справу політичних союзів України з Швецією і Кримом. Союз з Швецією підписано під Бендерами 20 мая 1710 р.; шведський король зобов'язався не скласти зброї, поки не приверне свободи Україні і не забезпечить їй границь [...]».

Кримський хан у договорі з ..... мав заховати союз з запорожським військом на таких точках, які були за Богдана Хмельницького, без усяких претензій на панування над козаками; не брати полону з України і не руйнувати церкви. Татари мали дати підмогу козакам у війні проти Москви на правому і лівому боці Дніпра і також помогти визволити Слобідську Україну. Орлик робив теж заходи, щоб увійти в союз з Туреччиною і Польщею – умов не знаємо. З своєї сторони Карло заключив договори і з Кримом, і з Портою і порозумівався з Лещинським. Під впливом Карла Порта 1 грудня 1710 вивіла війну Росії.

В марті 1711 р. Орлик вирушив на Правобережну Україну, ішли з ним запорожці під Гордієнком, білгородські та буджацькі татари та відділ поляків. Рівночасно кримський хан виправився на Слобідщину. Орликові повелося побити під Лисянкою військо Скоропадського під проводом ген[ерального] осавула Бутовича; Бутович попав у полон. В полках уманським, корсунським, черкаським і канівським почався повстанський рух. Орлик приступив до облоги Білої Церкви, котру москалі сильно укріпили. Але тут завели його татари: замість дати поміч при операціях, вони стали нищити церкви і брати народ у полон. Це підірвало акцію Орлика, він мусів вернутися за Дністер.

Тим часом на Правобережжя увійшли московські війська, що прямували за Дністер проти турків. Турецькі війська над Прутом коло Нового Станелища окружили армію Петра і примусили його до капітуляції 22 липня 1711 р. Петро згодився віддати туркам Азов, зруйнувати Таганрог, Камінний Затон і Новобгородськ на Самарі; зобов'язався теж залишити Правобережжя і не безпокоїти козаків, що є під польською і татарською владою. Пункт про козаків був стилізований так неявно, що толковано його на ріжний спосіб – Орлик розумів це як відречення Росії від прав на Україну. Про це велися довгий час дипломатичні переговори. При ревізії договору в Константинополі 16 квітня 1712 р. порішено виразніше, що під царською владою лишається тільки Київ, до решти Правобережжя та Січі Москва не має претензій. При остаточнім уложенні мира в Константинополі 25 червня (?) 1713 р. проведено ще границю від Запоріжжя між Самарою і Ореллю [...]

Серед московсько-турецьких переговорів Орлик старався піддержати справу української держави. Туреччина відносилася до нього дуже прихильно і в квітні 1712 р. султан дав йому навіть привілей на Правобережну Україну і радив зараз зайняти її військом, щоби Польща не могла жадати її для себе. Але Орлик вже не

* В оригіналі автором залишені місця для доповнення тексту.

мав довір'я до турків, боявся, “щоби у такому вирі подій із Сцилли московського підданства не попасти у більш небезпечну і шкідну Харібду турецької неволі”. Він нав'язав тісніші зносини з Польщею і робив заходи, щоби поляки самі згодилися віддати під його булаву Україну між Дніпром і Случчю. Але Польща як тільки дістала підтвердження Карловицького миру від Туреччини і признання Правобережної України за собою, не хотіла виконати обітниці, які дала Орликові, протівно, польські війська знищили на Правобережжі останки козаччини [...].

В 1715 р. Орлик лишив Молдавщину і з кількома старшинами та своєю родиною виїхав до Швеції. Тут перебував він до 1720 р., в прикрих фінансових обставинах, але всіма способами, в різних комбінаціях старався добути свободу для України. В 1720 р. Орлик лишив Швецію і через Німеччину, Чехи, Польщу і Галичину поїхав до Туреччини (1722 р.). На довгий час він осів у Салоніках. З цього місця він слідив стан подій на Сході [...]**.

Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаніка (далі – ЛНБ). Відділ рукописів. Фонд І. Крип'якевича. Папка 296. – С. 1–7.

** На цьому текст закінчується.

[ПИЛИП ОРЛИК]

Рід Орликів був чужого походження – з Чехії. Якийсь прашур гетьмана в XV столітті під час гуситських війн залишив свою батьківщину й переселився на Литву. Батько Пилипа Степан, шляхтич гербу (?), мав маєток Косуту у Віленщині в Ошмянському повіті, поляг у бою з турками під Хотином 1673 р. Мати була з роду Малаховських. Пилип Орлик народився в Косуті 1672 р. Початкове навчання добув, певно, як і інші шляхетські сини, вдома. Пізніше дістався до київської Могиллянської академії. Учителем його був Степан Яворський, визначний письменник-богослов; Орлик згадував його з великою вдячністю. Академія дала юнакові добре знання мов, Орлик свобідно писав латинською, німецькою і французькою мовами, гарним, виробленим стилем.

Як молода, освічена людина Орлик пішов на службу до Київської митрополічної консисторії і там став писарем. Але в недовгому часі звернув на нього увагу гетьман Іван Мазепа, що любив опікуватися талановитими людьми, і дав йому місце канцеляриста у генеральній канцелярії.

В 1698 р. Орлик одружився з донькою полтавського полковника Павла Герцика Анною і так увійшов у коло козацької старшини.

Як канцелярист Орлик визначився, видно, великим таланом і добув собі довір'я гетьмана, так що Мазепа в 1700 р. призначив його на важливий уряд генерального писаря, хоч Орликові було всього 28 років.

Від того часу Орлик був найпершим співробітником гетьмана. Як генеральний писар він [...].

Гетьман увів його також у тайни закордонної політики, уживав його до спеціальних місій і доручень. Становище України в тому часі стало дуже важке, бо цар Петро [...].

Дня 22 вересня 1709 р. помер Іван Мазепа [...].

Гетьманські козаки і запорожці обрали нового гетьмана. Першим кандидатом на гетьманство був небіж Мазепа Войнаровський; старий гетьман записав йому своє майно і, мабуть, поручав його на свого наступника. Але Войнаровський, людина молода і жадна життя, відмовився від честі і ніяким робом не хотів приймати відповідального уряду. Тоді козаки рішилися віддати булаву Орликові як найбільш талановитому з-поміж старшин, що виїхали на еміграцію. Орлик довгий час вагався, бо бачив, в яких незвичайно важких обставинах прийдеться йому вести роботу, але остаточно погодився, жертвуючи своєю особою для потреб батьківщини. Вибори відбулися в Бендерах 5 квітня 1710 р.

Приймаючи булаву, Орлик відразу подбав про це, щоб забезпечити собі тверду допомогу запорозького війська [...].

Головною метою Орлика було розпочати боротьбу з Росією за визволення України [...].

Власні сили невеликі [...].

Орлик звернув увагу на те, щоб приєднати собі ті держави, що могли стати союзниками України в боротьбі з Росією.

На першому місці стояла Швеція. Карло XII з невеликою частиною війська після бою під Полтавою переїхав до Молдавії і перебував у Бендерах. Він не залишив думки звести ще раз боротьбу з Росією і з великою енергією приготувався до цього завдання, порядкуючи воєнні сили своєї держави й укладаючи союзи з сусідами. Для України шведський король був природним союзником і Орлик старався вести свою політику рівнобіжно з шведськими планами.

Наперед він з'ясував докладно становище Швеції до України. За гетьманства Мазепи шведсько-український союз був означений дуже не докладно [...].

Дальше Орлик склав союз з Кримом. Вже за Мазепи [...].

Тепер Орлик познайомився особисто з ханом Давлет Гереем у Бендерах і утримував з ним близькі зв'язки, а пізніше вислав до Бахчисараю окремо посольство, що 23 січня ст.ст. 1711 р. підписало з Кримом договір про союз. Від того часу на ханському дворі перебував постійний посол – резидент [...].

Орлик старався також нав'язати зв'язки з Туреччиною і навіть мав намір самому поїхати до Константинополя, але Карло XII відрадив це і гетьман вислав туди тільки свою делегацію, яка працювала разом зі шведським посольством. Найважливішим успіхом Швеції було те, що в листопаді 1710 р. султан рішився оповістити війну Росії. При переговорах з Туреччиною Орлик вів також переговори з французьким послом при Порті, що підпірав шведському політику.

Орлик звернув також увагу на східних сусідів України, нав'язав зв'язки з Донським військом, з кубанським султаном, з казанськими татарами і башкирами. Він думав використати їх сили до війни проти Росії [...].

ЛНБ. Відділ рукописів. Фонд І. Крип'якевича. Папка 296. Стор. 1–7.

ГЕТЬМАН ПИЛИП ОРЛИК (1711–1734)

“Це природне право – визволити себе з неволі”.

“Ми не можемо дивитися рівнодушно на біду й нещастя, яким підданий наш народ, на порушення його прав; ми не робимо нічого з почуттям пімсти, але кермуємося тільки почуванням справедливости, згідно з правом, що дозволяє захищати свою власну справу і свою власну мету”.

“Вождь поза Батьківщиною не може постановляти нічого про Батьківщину”.

Пилип Орлик, вибраний гетьманом по смерті Мазепи, не зміг уже вернутись до рідної землі і жив на еміграції, в Румунії, Швеції, Туреччині і інших краях. Але до кінця життя він був завзятим оборонцем прав Української Держави перед Європою. У своїх письмах і маніфестах до різних держав він заступався за Україну і домагався для неї волі і незалежности, покликуючися на природне право усіх народів до самостійного життя. Але у внутрішні справи України він не вмішувався, тримався погляду, що еміграція не повинна рішати про справи краю, бо здалека не може у них добре орієнтуватися. Орлик умер в Яссах у Румунії 1734 р.

ЛНБ. Відділ рукописів. Фонд І. Крип'якевича. Папка 151. Стор. 19.